

Viskolcz Noémi: A herceg történése. Hajnal István az Esterházyak szolgálatában 1922–1930.

(Esterhazyana.) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ – Kossuth Kiadó, Budapest, 2019. 231 oldal.

Viskolcz Noémi könyve több szempontból is hiánypótló munka. Illeszkedik a szerzőnek a művelődés- és könyvtártörténet, továbbá az arisztokrata mecénartúra kérdéskörét lefedő kutatási területéhez, de lényeges adalékokat nyújt kultúrtörténeti, biográfiai és historiográfiai kutatásokhoz egyaránt: forráskiadványa döntően Hajnal István bécsi, valamint kismartoni korszakában keletkezett levelezését közli. A leveleket egy részletes bevezető tanulmány előzi meg, amely Hajnal történési karrierjének korai éveit mutatja be, a könyv első egységében ennek megfelelően a történéssz tudományos munkásságáról, kapcsolati hálójáról, illetve az Esterházy hercegi családhoz fűződő viszonyáról tudhatunk meg bővebb információkat. A kötetet a magyar történetírás bécsi kapcsolatait régóta kutató Ress Imre lektorálta.

A forrásokat a könyv kronológiai rendben közli, a levelek 1920 és 1940 között íródtak. Jóllehet ez egy tágabb időkeret, mint amit Hajnal hercegi levéltárosi működése kitölt, a forráskiadás szerzője mégis fontosnak tartotta, hogy betekintést nyújtson a történéssz bécsi ösztöndíjas éveibe, kapcsolatainak alakulásába, útkeresésébe, hiszen így levéltárosi működésének előzményei is megismerhetők. A hercegi szolgálat utáni időkből is származik néhány levél, ezek a Hajnal közreműködésével készült kiadványok utóéletével kapcsolatban tartalmaznak adatokat, így például a kiadási költségekre vonatkozóan. A leveleket a szerző a mai helyesírási szabályok szerint közli, a régies szavakat pedig az olvasás könnyítése érdekében aktualizálta. A forrásokban előforduló személyekről vagy helyzetekről részben a bevezető tanulmány, részben a levelekhez fűzött lábjegyzetek nyújtanak felvilágosítást, és segítik az értelmezést.

Hajnal István 1920–1921-ben, az akkor frissen létrehozott Bécsi Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasaként e minőségében a magyar történésszek közül – Mályusz Elemérrel együtt – elsőként tartózkodott az osztrák fővárosban. A város nem jelentett számára újdonságot, hiszen az I. világháborús katonai szolgálat előtt (1914–1915-ben) a bécsi Theresianische Akademie magyar prefektusa volt. A háború után Klebelsberg Kunó és Csánki Dezső támogatásával kapta meg a bécsi ösztöndíjat, hogy Kossuth Lajos emigrációs iratait feldolgozhassa. Hajnal 1920 novemberétől a Bécsi Magyar Történeti Intézet épületében, a Trautson-palotában lakott. A történéssz a Mályusz Elemérrel, Angyal Dáviddal és Eckhart Ferencsel együtt töltött bécsi mindennapokról részletesen írt Domanovszky Sándornak küldött leveleiben, érzékletes képet festve pályatársairól. (A fiatal Mályusz például precíz, szorgalmas, sőt munkamániás emberként tűnik fel, akit nehezen lehetett megnyerni bármilyen hétköznapi szórakozásra.) Szembetűnő, hogy

már ezekből a bécsi ösztöndíjas évekből is olvashatunk zsidóellenes kijelentéseket Hajnaltól, amelyek a később írt leveleiben is rendre felbukkannak.

A történész 1921-ben publikálta első komoly munkáját, amely az *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából* címet viselte. A könyv megjelenése a gazdasági nehézségek miatt kétséges volt, ám Domanovszky és Klebelsberg sikeres közbenjárására az akkor 21 éves Esterházy Mária (a hitbizomány-tulajdonos Esterházy Pál nővére) támogatta kiadását, sőt emellett az általa elnökölt Budavári Tudományos Társaság több magyar történész és filozófus könyvének publikálására is lehetőséget adott. A társaság kiadványairól szóló szövegrésznél egyébként egy – valószínűleg részben elírásból fakadó – téves állítás olvasható: Viskolcz Noémi szerint „Kaposy József” *A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei* című könyve a tervekkel ellentétben nem jelent meg. A könyvet azonban 1922-ben a Budavári Tudományos Társaság, Kaposy János művészettörténész neve alatt, kiadta.¹

Hajnal István 1922 elején allevéltárnoki állást kapott az Országos Levéltárban, szeptembertől pedig az Esterházyak kismartoni hercegi levéltárosaként dolgozott egészen 1930-ig. Ottani tevékenységének egyik izgalmas vetülete a herceggel való kapcsolata. Hajnal egyfajta közvetítőnek érezte magát az Esterházyak és a Magyar Történelmi Társulat között. Igyekezett rávenni a herceget, hogy támogassa a társulat törekvéseit és azon keresztül a történettudományt, s ez részben sikerrel is járt, hiszen Esterházy Pál anyagi támogatást nyújtott a társulatnak, ráadásul az Esterházyak történetével kapcsolatos forráskiadványok megjelenését is segítette. A viszony mégsem volt felhőtlen, mert a még rendkívül fiatal (1922-ben mindössze 21 éves) herceg helyett főleg Horváth Gábor titkár intézte az uradalom fontosabb ügyeit. Hajnalnak tehát vele kellett szoros kapcsolatban állnia, ha bármilyen új kutatási tervet kívánt a hercegnek felvázolni. A titkárral viszont nem alakult jól a viszonya, és Hajnal 1926-ban már kettejük elhidegüléséről írt. A személyi konfliktusok ellenére a történésznek hosszú ideig lehetősége volt feldolgozni a hercegi családra vonatkozó iratokat, s azok alapján több tanulmányt közölni. Hajnal olykor publicisztikai polémiaira is rákényszerült az Esterházyak védelmében, mivel a család rendszeres, nem mindig pozitív szereplője volt a sajtónak.

Fontos kérdés ezek után: mennyire tekinthető Hajnal a „herceg történészének”? A tárgyban írt történeti munkáival valóban csupán az volt-e a célja – mint azt a munkaadójához írt levelekben gyakran hangoztatta –, hogy az Esterházy családot tisztázza a „kuruc” történészek vádjai alól? Úgy tűnik, Hajnalt elsősorban nem a lojalitás, hanem a professzionális történészi ethosz vezette, mert egyáltalán nem Esterházyakat dicsőítő, idealisztikus munkákat írt. 1929-ben tartott akadémiai székfoglalója például Esterházy Miklós nádor lemondásáról (1645) szólt, s nem nyerte el a herceg és titkára tetszését, de „antiklerikális” jellege miatt egyházi kiadók sem vállalkoztak a megjelentetésére. Ennek ellenére több, Hajnal által összeállított forráskiadvány is élvezte a hercegi család támogatását: 1930-ban jelent meg Esterházy Miklós nádor iratainak első kötete, amely az 1642.

¹ Kelényi 2007.

évi meghíúsult országgyűlés időszakát tárgyalta, 1932-ben pedig egy németül írt forrásgyűjtemény (*Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606–1645*), amely a hercegi levéltár török vonatkozású dokumentumait tette közzé magyarázó jegyzetekkel. A kötetek széles körű visszhangot váltottak ki, gyakorlatilag minden fontos közéleti és történettudományi lapban írtak róluk. Hajnal 1930-ban meghívást kapott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem újkori történeti tanszékére, ezzel pedig kiváltotta Esterházy és titkára nehezítését, amiért nem maradt náluk, és nem fejezte be az ígért forráskutatásokat. E csalódás miatt megszakadt a kapcsolata a hercegi családdal, amely később már nem támogattott hasonló tudományos vállalkozásokat.

A kötetben közölt levelekben figyelemre méltó, visszatérő elem Hajnal István történetpszichológiai érdeklődése. A történész 1924-ben arról írt Domanovszkynak, hogy a történelem „vezetői egyéniségeinek lelkébe” kellene a források alapján betekintést nyújtani. 1926-ban kifejtette, hogy a múlt alakjainak gondolatvilágába próbálja „beleélni” magát. Ez az orientáció magyarázható a Karl Lamprecht intézetében eltöltött lipcsei stúdiumok (1913) hatásával is, de e szemlélet a korabeli szellemtörténeti irányzatokra is jellemző volt. Ugyanakkor Hajnal nem csupán kifejezéseket és fogalmakat vett át, hanem történetírását elméletileg is igyekezett megalapozni, például egy alkalommal levelezőpartnerének a pszichológiai munkákban való komolyabb elmélyülés igényét jelezte (97–100).

Az életrajzírásban való jártassága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1929-ben a *Napkeletben* recenziót írt Szekfű Gyula Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről szóló, nagy botrányt kiváltó könyvéről. Bár a recenzió nem volt annyira kritikus (sőt a *Kálvinista Szemlében* Hajnalt azért támadták, mert túl pozitív hangnemben értekezett a kötetéről), magánlevelezésében már annál elítélőbben fogalmazott, „ferdének” és „egyoldalúnak” nevezte Szekfű munkáját (126–128). Ezt a példát azért ragadtam ki, mert jól szemlélteti, hogy a historiográfia-írás számára miért kiemelten fontos forrástípus a történészek személyes levelezése. A magánúton közölt vélemények sokszor árnyalhatják a nyomtatott formában megjelenő, nyilvánosságnak szánt szövegek olvasatát.

A kötetnek már csak a tárgyalt periódus miatt sem lehetett célja, hogy Hajnal pályafutásának korai szakaszát az életmű egészének tükrében értékelje, a témával együtt mégis felmerülnek historiográfiai dilemmák, amelyekre az alábbiakban bővebben kitérek. A bevezetőben a szerző hangsúlyozza, hogy a Hajnal Istvánnal foglalkozó historiográfiai irodalom – Ress Imre írásai kivételével – nem tárgyalta a neves történész kismartoni levéltárosi működését. Hajnal 1930 előtti évei tehát nem annyira ismertek, mint például a *Századok* szerkesztőjeként végzett munkája, vagy a későbbi évei során mélyebben kifejtett szociológiai megközelítésű történelemértelmezése. Vajon a szakirodalom eme hangsúlyainak mi lehet az oka? Ez a probléma egyedül az eddig feltárt források jellegével függ össze, vagy azzal is, hogy Hajnal István levéltárosi működését a történésszel foglalkozó szerzők historiográfiai szempontból kevésbé tartották jelentősnek? Lakatos László 1996-ban megjelent munkájában úgy értékelt, hogy Hajnal István szemben állt

a *pozitivizmussal* (értve ezen a pusztán az adatközléssel és rekonstrukcióval megelégedő történetírást), de a Szekfű Gyula és Hóman Bálint által képviselt *szellemtörténetet* (a materiális és kvantitatív tényezőket háttérbe szorító, az adatokat szellemi szintézissel összefogni kívánó törekvést) sem fogadta el.² Továbbá a különböző történetfelfogások közötti nyílt viták az 1930-as és 1940-es évekre csúcspontot értek el (a 30-as években szilárdultak meg ideiglenesen a szellemtörténetnek, valamint bírálóinak – egyébként egyenlőtlen – pozíciói), tehát az utólagos figyelem is inkább ezekre az évtizedekre összpontosult. Hajnal István korai éveinek megismerése mégis elengedhetetlen a történész életművének feldolgozásához, erre pedig korábban mások is utaltak már. Baráth Katalin *Az írástudó magányossága* című tanulmányában kiemelte, hogy Hajnal korai írástörténeti munkái nem értelmezhetők egyfajta „kitérőként” a később írt történet-szociológiai munkáihoz képest, sokkal inkább szerves egységben kellene látni e két tematikai érdeklődést.³ Hasonló kérdés vehető fel Hajnal levéltárosi működésével, forráskiadványaival és az Esterházyak történetéről szóló írásaival kapcsolatban is: milyen módon járultak hozzá mindezek a történész fő koncepcióinak és módszertani eljárásának kiforrásához (akár negatív értelemben, amennyiben Hajnal csupán kellett volna megbízásuként fogta fel tevékenységét)? Hogyan egyeztethető össze a levéltárosi munkakörben otthonosan mozgó történész forráskiadó munkája és életrajzi-lélektani érdeklődése (pontosabban: az e területeken szerzett tudományos tapasztalata) a történeti-szociológus Hajnal-képpel? A történész ebben az időszakban már elmélyülten tanulmányozott szellemtörténeti szerzőket, így 1926-ban a *Századokban* ismertette Eduard Spranger és Theodor Litt gondolatait.⁴ E művekről írt kritikájában azonban külön figyelmet szentelt a történelem kollektív, tipikus, örök jelenségeinek. Beszélhetünk-e arról, hogy Hajnal a szellemtörténetet Lamprecht szemüvegén keresztül olvasta, vagy inkább arról volt szó, hogy korai éveiben a történész nyitott volt a szellemtörténet erőteljesebben pszichologizáló változatára, s később ez alakult át nála a *Geistesgeschichte*t meghaladó szerkezeti („strukturális”) elemzéssé? E kérdéseket természetesen csak a továbbgondolás jegyében tettem fel, nem a kötetnek kellett volna rájuk választ adnia.

Vannak azonban olyan historiográfiai kérdések is, amelyek bővebb kifejtése talán jobban segítette volna a Viskolcz Noémi könyvében felmerülő problémák értelmezését. Hajnal Esterházy Miklós nádorral kapcsolatos forráskiadványáról a szerző – vitatkozva Pál Lajos negatív értékelésével – azt írja, hogy teljességgel megfelelt a kor módszertani elvárásainak, és még ma is megállná a helyét (44). A történész akadémiai értekezését (1929) pedig „antiklerikális” jellegűnek (35) minősíti – Hajnal is így értékeli saját írását egy levelében (127). Mivel a fenti kitételek Hajnal műveinek tartalmára vonatkoznak, érdemes lett volna nem csupán a művek keletkezéstörténetére és a kortárs recepcióra koncentrálni, hanem

² Lakatos 1996: 190.

³ Baráth 2008: 119.

⁴ Hajnal 1926.

magukat a szövegeket is elemezni, hiszen így nem tudjuk meg, miért gondolta Hajnal antiklerikálisnak saját munkáját (a levelezésében legalábbis nem fejtí ki).

Viskolcz Noémi tanulmánya, valamint az általa közölt források Hajnal István történetírásához, továbbá a történészek társadalmának mindennapjaihoz is értékes tudást kínálnak. A kötet végén pedig a *Melléletek* nagyban segítik az olvasói tájékoztatást: tételes felsorolásban olvashatjuk a történész Esterházyakról írt írásait és a kortárs reflexiókat. A szerző munkája tehát mindenképpen megfelel a címmel szemben támasztott elvárásoknak, amennyiben részletesen bemutatja Hajnal és az Esterházyak kapcsolatát, a kérdéskör továbbgondolásához pedig számos fogócskát nyújt.

Törő László Dávid

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baráth Katalin 2008: Az írástudó magányossága. Megjegyzések Hajnal István írástörténeti munkáihoz. *BUKSZ* (20.) 2. 119–124.
- Hajnal István 1926: W. Stern: Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen. Leipzig, 1921.; E. Spranger: Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit. Halle, 1924.; Th. Litt: Geschichte und Leben. Von den Bildungsaufgaben geschichtlichen und sprachlichen Unterrichts. Leipzig, 1918. [Recenzió] *Századok* (60.) 4–6. 642–650.
- Kelényi György 2007: Kapossy János (1894–1952). In: Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): *Emberek és nem frakkok. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai*. I–III. Meridián 2000, Budapest, II. kötet, 397–406.
- Lakatos László 1996: *Az élet és a formák. Hajnal István történet-szociológiája*. Új Mandátum, Budapest.